

УДК 94(477.43)“1917/1920”:352.07(082)

О.М.Палилюлько, В.Б.Стецюк

Соціальна робота – важливий напрямок роботи земств Поділля (1911–1920 рр.)

У статті на основі аналізу архівних джерел та матеріалів періодичної преси охарактеризовано соціальну роботу губернського та повітових земств Поділля в період Визвольних змагань 1917–1920 рр. Показано, що в екстремальних умовах воєнного часу земство зосередилось на ключових, з точки зору земських діячів, напрямках соціальної праці – створенні дитячих ясел та садків, допомозі біженцям, жертвам погромів та воякам, що повертались із полону.

Ключові слова: *земське самоврядування, Поділля, соціальна робота.*

Органи земського самоврядування – надзвичайно масштабне і багатогранне явище в житті Наддніпрянської України 1864–1920 рр. Створюючи земства, самодержавство розраховувало перекласти на них відповідальність за місцеві шляхи, в'язниці та арештні будинки, тим самим спростивши роботу адміністративного апарату. Однією із таких сфер стала соціальна робота. На жаль, діяльність правобережних земств у цій галузі лише побіжно висвітлена у сучасних наукових дослідженнях [1; 8; 12].

Метою замітки є висвітлення діяльності подільських земств 1911–1920 рр. у соціальній сфері: створення відповідних організаційних структур, охоплення їхньою увагою найбільш соціально вразливих мешканців регіону, заснування дошкільних дитячих закладів.

Згідно з найбільш поширеним на наш час науковим визначенням, соціальна робота “покликана надавати людям можливість якомога повніше розвивати власний потенціал, збагачувати своє життя та попереджувати виникнення дисфункцій. Використовуючи теорії людської поведінки та соціальних систем, соціальна робота виникає там де має місце взаємодія людей з їхнім оточенням. Соціальна робота буде своєю методологією на “базованих на доказах” знаннях, отриманих з досліджень та оцінювання практики соціальної роботи, включно зі специфічними знаннями відносно їхнього контексту” [10, с. 144-145].

Слід зазначити, що у XIX – на початку XX ст. термін “соціальна робота” у Російській імперії не живився, натомість в офіційній документації та публіцистиці використовували визначення “громадська опіка” (рос. “общественное призрение”).

До задач земства у цій сфері положення 1864 р. відносило “а) встановлення, утримання і управління богоугодних і громадських закладів, як от: сирітських і виховних будинків, лікарень і будинків для догляду психічно хворих, богадільень і робітних домів, для прогодкування незможних роботою, б) завідування подібними закладами, приватними особами і громадами заснованими, якщо останні можуть бути передані нагляду установ громадської опіки” [2, с. 437].

Особливо виділялась “обов’язкова повинність” земських органів щодо опіки сімейств чинів запасу і ратників державного ополчення, мобілізованих на службу у воєнний час. Земці зобов’язувались за таких умов видавати щомісячно кожному члену сім’ї мобілізованого не менше одного пуда 28 фунтів (близько 27 кг) муки, 10 фунтів (4 кг) крупи і 4 фунти (1,6 кг) солі або відповідну грошову компенсацію [2, с. 437].

В шести губерніях Наддніпрянської України, де земства запровадили у 1864 р., до кінця XIX ст. вдалось досягнути помітних успіхів у роботі із незахищеними верствами населення. Скажімо, у 1890 р. у 34 губерніях діяло 126 земських богаділень, при цьому у Санкт-Петербурзькій губернії не було жодного подібного закладу, ще в семи губерніях діяло по одній земській богадільні. Водночас у Полтавській губернії функціонувала 21 богадільня, Чернігівській – 6, Харківській – 5, Таврійській та Херсонській – по 3, Катеринославській – 2 [2, с. 441].

На теренах Правобережної України земське самоврядування було запроваджено на чотири десятиліття пізніше за інші регіони Наддніпрянщини, у 1904 р., а повноцінне функціонування земських інституцій розпочалось щойно у 1911 р., коли уряд дозволив проводити вибори земських гласних [8, с. 21-22]. Саме з цього часу починається становлення земської системи органів соціальної роботи у регіоні.

Упродовж 1911–1914 рр. на Правобережжі постала доволі потужна система соціального захисту населення представлена низкою закладів різного типу – у Вінниці було створено обласну (призначену для трьох губерній регіону) психіатричну лікарню, в губернському центрі земство організувало колонію та притулок для малолітніх правопорушників, намагаючись інтегрувати їх до суспільства [1, с. 137].

Деякі аспекти соціальної роботи поєднувались із діяльністю в інших сферах. Наприклад, у багатьох земських навчальних закладах були запроваджені стипендії, які давали можливість навчатись дітям із незаможних сімей. Так, після створення сільськогосподарської школи у с. Гуменне Вінницького повіту земство виділило дванадцять стипендій, по одній на кожен повіт Подільської губернії, з метою підготовки молоді з незаможних родин для майбутньої праці в аграрній сфері [15, с. 64-65].

Помітно активізувалась соціальна робота правобережних земств з початком Першої світової війни. Масштаби воєнного конфлікту стали шоком як для населення воюючих країн, так і для органів влади та самоврядування, котрі не очікували величезних людських втрат і матеріальних вкладень. Земствам довелося виконувати масштабні завдання щодо утримання сімей мобілізованих вояків. Також земські й міські самоврядування створили координаційну структуру, спрямовану на допомогу пораненим воїнам, інвалідам війни, біженцям – Всеросійський союз земств і міст. При цьому земства Правобережної України, які мали одні з найбільших в імперії бюджети, організували в межах союзу власну автономну структуру – Південно-Західний комітет [8, с. 37-38].

Мобілізація значної кількості вояків запасу актуалізувала питання допомоги їхнім родинам. Слід зазначити, що земства українського Правобережжя, на відміну від самоврядувань “старих” земських губерній, не мали досвіду роботи у цій сфері, в якій вже працювали земські установи під час воєн 1877–1878 та 1904–1905 рр. [2, с. 437]. До того ж, і масштаби конфлікту були величезними у порівнянні із попередніми війнами Російської імперії – за роки війни, згідно із підрахунками І.Волацького, із числа мобілізованих подолян, було втрачено загиблими, пораненими, полоненими і зниклими без вісті 28027 осіб [Цит. за: 4, с. 175]. Надання допомоги постраждалим воякам вимагало чималих коштів і зусиль. Губернське земство у 1916 р. пожертвувало на допомогу хворим і пораненим воїнам 500 тис. руб. [1, с. 140], що становило величезну для того часу суму.

Величезна кількість сімей опинилась без годувальника, що вимагало чималих зусиль щодо опіки над ними. Показово, що земські управи не лише надавали продовольчу допомогу родинам вояків, але й шукали інші шляхи нормалізації їх життя та створення можливостей для повноцінного соціального функціонування. Абсолютним лідером у цьому відношенні стало Вінницьке повітове земство. У 1915 р. воно влаштувало притулок на 50 осіб для дівчат-сиріт, батьки яких загинули на війні [1, с. 137]. Того ж року у Вінниці повітова земська управа влаштувала курси рахівників для вояків, що втратили фізичну працездатність; метою курсів проголошувалось дати можливість випускникам обійняти посади рахівників та інструкторів у сільських кооперативах [17, с. 47].

На Вінницьких повітових земських зборах було вирішено надати допомогу родинам мобілізованих воїнів при збиранні врожаю та засіви полів [1, с. 138]. Аналогічне рішення також прийняла агрономічна нарада, яка відбувалась в Кам’янці 15 січня 1915 р., додавши також пропозиції про надання допомоги посівним матеріалом і наголосивши, що допомогу слід надавати не грошовими коштами (якими селянським родинам було важко ефективно розпорядитись в умовах воєнного дефіциту і дорожнечі), а натуральною допомогою [16, с. 49].

Паралельно земства долучались до більш масштабних благодійних проєктів. Наприклад, Літинське повітове земство асигнувало 5000 руб. у розпорядження Комітету Великих княгинь Анастасії Миколаївни й Міліци Миколаївни з допомоги хворим, пораненим і одужуючим воїнам [14, с. 61]. Водночас нерідко співпраця із органами державної влади полягала у звертаннях земських інституцій по допомогу, оскільки наявні бюджети самоврядувань не дозволяли реалізувати певні масштабні проєкти; прикладом може слугувати клопотання губерньського земство щодо виділення “пособія”: 1000 руб. для надання у другій половині 1915 р. сорока стипендій учням (сиротам, напівсиротам та дітям мобілізованих) Брацлавської, Вороновицької, Чоботарської і Новоушицької ремісничих шкіл, а також 500 руб. на утримання десяти учнів зазначених категорій в інтернаті при Кам’янець-Подільській нижчій ремісничій школі.

Після революції, в період розширення компетенції земств, ними проводились найрізноманітніші заходи для соціально незахищених верств населення. Так, у липні 1918 р. Подільське губернське земство відкрило при губернській земській лікарні відділення для завершення лікування інвалідів війни [18, с. 2].

Суттєвою проблемою в 1918 р. стало просування через територію правобережних губерній значної кількості колишніх військовополонених-українців, що повертались з Австро-Угорщини та Німеччини. Не маючи жодних засобів для прожиття, вони нерідко вдавались до крадіжок, жебракували тощо. Земства вживали заходів для поліпшення становища цих людей. Так, Кам'янецькими повітовою земською та міською управами були створені пункти харчування, де колишні військовополонені могли не лише поїсти, але й відпочити та отримати в разі потреби кваліфіковану медичну допомогу. При цьому потрібно наголосити, що, маючи більш значні ресурси, земство фактично утримувало і більшість цих пунктів [12, с. 99].

В липні 1919 р., коли під час наступу українських армій з'явились сподівання на швидке закінчення війни, Подільське губернське земство організувало нараду по відбудуванню зруйнованих селищ. 25 липня вона ухвалила рішення про початок відновлювальних робіт, координувати яку мав відділ будівництва губернської управи. Вже на початку серпня ним було призначено технічний персонал, що збирає відомості про руйнування та необхідні для відбудови ресурси. Всього, за зібраними відомостями, потребували відбудови в Кам'янецькому повіті 1782 будинки (велика кількість руйнувань пояснюється тим, що, як найзахідніший повіт губернії, він сильно постраждав у роки Першої світової війни), Літинському – 380, Могилів-Подільському – 281, Ямпільському – 229, Ольгопільському – 167, Проскурівському – 106, Брацлавському – 32, Ушицькому – 23, Вінницькому – 17, Гайсинському – 13, Летичівському – 12, не було інформації по Балтському повіту [3, с. 4].

В листопаді 1917 р. Вінницьке повітове опікунство дитячих притулків просило повітові земські збори асигнувати кошти на придбання білизни, одягу і взуття на 15 комплектів для Стрижавського дитячого притулку, а також про збільшення фінансування його на 1918 р., оскільки сума в 600 крб., що виділялась до цього щорічно, явно не відповідала новим цінам. Опікунство зазначало, що крім зазначеної суми, інших коштів на утримання притулку не має, а тому воно не може утримувати його і просить взяти у своє підпорядкування. На початку вересня 1919 р. Вінницька повітова управа, не маючи змоги утримувати всі п'ять дитячих притулків, що перебували під її керівництвом, передала два з них (“Ясли” та “Очаг”) Українському Червоному Хрестові [13, с. 3].

У 1919 р., з розгортанням другої українсько-більшовицької війни, знову активізується праця земств по забезпеченню сімей українських козаків, що було нелегким завданням в умовах протиборства та розрухи. Київська губерньська управа вже 29 грудня 1918 р. прийняла рішення клопотатись перед урядом про заміну грошових виплат сім'ям мобілізованих на продовольчі пайки [5, с. 6]. 25 квітня 1919 р. міністерство внутрішніх справ запропонувало органам

самоврядування визначити обсяги необхідного для допомоги сім'ям військовослужбовців і надіслати відповідну інформацію МВС [6, с. 14]. 14 серпня 1919 р. в Кам'янці-Подільському відбулась нарада щодо організації збору урожаю на землях закликаних до війська, в якій взяли участь представники міністерств земельних справ, військового, а також Подільської губернської та Кам'янецької повітової управ. Домовились, що земства здійснюватимуть координацію всіх дій в цьому напрямку, розподілятимуть виділені міністерством земельних справ насіння й реманент, а також надаватимуть допомогу своїм технічним персоналом. Звісно, забезпечити виконання всіх запланованих заходів по забезпеченню сімей вояків земства не могли; більше того, скрутне становище волосних земств нерідко не дозволяло навіть взяти на облік всі відповідні сім'ї. Тому 7 листопада 1919 р. департамент місцевого самоврядування розіслав всім повітовим та міським управам обіжник (циркуляр), в якому вимагав негайно розпочати відновлення діяльності "попечительств про родини козаків, закликаних до Української Армії по мобілізації", якнайшвидше склавши відповідні списки [7, арк. 1].

Специфічною галуззю роботи Подільського губернського земства, що поєднувала в собі елементи освітньої діяльності та соціального забезпечення, було створення на Поділлі мережі дошкільних виховних закладів. Перший подібний заклад управа відкрила в липні 1918 р. в Кам'янці за сприяння товариства "Просвіта" та міської управи. Сучасник описував його наступним чином: "Дітей одвідує садок в середньому – 30 душ. В більшості це – діти бідноти. При садкові діти отримують чай з хлібом і гарячий сніданок... Садок не перериває своєї роботи й на зиму. А щоби дати можливість дітям найбіднішої родини одвідувати садок взимку, Управа постановила видати на взування і одіж дітей 2500 карб." [11, с. 17].

Рішення відкрити перший дитячий садок саме в Кам'янці зумовлювалось тим, що чимало бідних сімей у місті не могли належним чином доглядати за своїми маленькими дітьми; водночас було взято до уваги, що відкриття такого закладу саме в губернському центрі дозволить земській управі більш ефективно проводити кампанію з пропагування дошкільного виховання. Кампанія ця проходила у досить складних умовах, спершу ідея створення дошкільних навчальних закладів не зустріла підтримки подолян, тому губуправа навіть змушена була запровадити відповідні лекції на вчительських курсах у Балтському та Могилівському повітах [11, с. 17].

З ініціативи відділу освіти губернської народної управи 13 листопада 1918 р. відбулась нарада з питань дошкільного виховання, де було обговорено конкретні аспекти проблеми (відсутність підготовлених кадрів, дитячої літератури тощо), продумано шляхи подальшого вдосконалення роботи з дітьми дошкільного віку (організація зразкових дитсадків, роз'яснювальна робота) [11, с. 17].

Загалом земським самоврядування Подільського краю вдалось розгалужити і достатньо ефективну систему соціального забезпечення, покликану

захищати найбільш вразливі верстви населення. Результативність роботи цієї системи оцінити досить важко, зважаючи, що вона проіснувала лише дев'ять років, із них шість в умовах воєнного часу, коли земські управи потерпали від нестачі фінансів, обмеженості людських ресурсів, катастрофічного зростання кількості осіб, що потребували соціального захисту. Навіть за таких складних умов земська система соціального піклування активно працювала – були створені численні притулки, найбільш незахищеним верствам населення надавалась матеріальна допомога, вживались заходи для вирішення масштабних питань на кшталт відбудови поруйнованих у роки війни населених пунктів тощо.

Список використаних джерел і літератури

1. Верховцева, І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Верховцева Ірина Геннадіївна. – Ізмаїл, 2004. – 237 с.
2. Веселовский, Б. История земства за сорок лет / Борис Веселовский. – СПб.: Издательство О. Н. Поповой, 1909. – 725 с.
3. Відбудування зруйнованих селищ // Україна: Шоденна газета. – 1919. – 9 серпня. – С. 4.
4. Головин, Н. Н. Военные усилия России в мировой войне / Н. Н. Головин. – Т. I. – Париж: Товарищество объединенных издателей, 1939. – 210 с.
5. Губерніальне Земське Зібрання // Робітничка газета. – 1919. – 1 січня. – С. 6.
6. До Народніх Самоврядувачів // Вістник Народного Міністерства Внутрішніх Справ Української Народньої Республіки. – 1919. – Ч. 1-2. – Серпень-вересень. – С. 14-15.
7. Донесення повітових народних управ // ЦДАВО України, ф. 543, оп. 1, спр.12, арк. 1, 4.
8. Завальнюк, О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
9. Реєнт, О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – Київ: Генеза, 2004. – 480 с.
10. Семигіна, Т. Міжнародне визначення соціальної роботи / Семигіна Т., Брижовата О. // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 3-4. – С. 144-145.
11. Справа дошкільного виховання на Поділлі // Освіта. – 1918. – № 1. – С. 17.
12. Стецюк, В. Б. Роль земського самоуправління в житті Кам'янець-Подільського доби Визвольних змагань 1917–1920 рр. / В. Б. Стецюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія та сучасність: Збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції “Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків” (14-15 травня 2005 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. – С. 98-100.
13. Хроніка. Вінницьке земство // Шлях: Щоденна газета видання товариства “Просвіта”. – 1919. – 7 вересня (Ч. 19). – С. 3.
14. Хроніка. Ассигнование Литинского земства // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 10. – С. 61.

15. Хроника. Вакантные стипендии в Гуменской сельскохозяйственной школе // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 8. – С. 64-65.

16. Хроника. Оказание сельскохозяйственной помощи семьям запасных // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 2. – С. 49.

17. Хроника. Счетоводные курсы для воинов, потерявших физическую трудоспособность // Экономическая жизнь Подолии. – 1915. – № 12. – С. 47.

18. Хроника // Подольская мысль. – 1918. – 13 ноября (31 октября). – С. 1.

Oksana Palyjul'ko, Vadym Steciuk

Social work – important activity of Podillya's zemstvos

In the article on the basis of analysis of the archived documents and materials of the periodic press social work is described gubernatores and districts zemstvos of Podillya in the period of the Ukrainian revolution 1917–1920. Shown that in the extreme terms of war-time a zemstvo was concentrated on important directions of social labor – creation of children gardens, to the help to the refugees, victims of pogroms and returned from a captivity prisoners of war.

Keywords: *zemstvo's self-government, Podillya, social work.*

О.М.Палылюлько, В.Б.Стецюк

Социальная работа – важное направление работы земств Подолья

В статье на основе анализа архивных источников и материалов периодической прессы охарактеризована социальная работа губернского и уездных земств Подолья в период Украинской революции 1917–1920 гг.

Показано, что в экстремальных условиях военного времени земство сосредоточилось на ключевых, с точки зрения земских деятелей, направлениях социального труда – создании детских яслей и садиков, помощи беженцам, жертвам погромов и воинам, которые возвращались из плена.

Ключевые слова: *земское самоуправление, Подолье, социальная работа.*

Одержано 5 вересня 2016 року